

УДК 340.142

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.5>

ПРИНЦИП «STARE DECISIS» В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ ВИКЛИКИ

Дашковська О.Р.,
*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії та історії права,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Яворський В.О.,
*студент 1 курсу магістратури
факультету прокуратури,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого*

Дашковська О.Р., Яворський В.О. Принцип «stare decisis» в українській правовій системі: теоретико-правові засади та практичні виклики.

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження принципу «stare decisis» та особливостей його впровадження в українській правовій системі, що є актуальним у контексті євроінтеграційних процесів і гармонізації національного законодавства із сучасними світовими тенденціями. Проаналізовано доктринальні засади судового прецеденту, який, попри належність України до романо-германської правової сім'ї, поступово набуває все більшого значення як інструмент забезпечення єдності судової практики та правової визначеності. Розкрито етимологію принципу «stare decisis», що походить від латинського вислову «Stare decisis et non quieta movere» («стояти на вирішеному і не порушувати спокій»), а також сучасне трактування цього принципу у правовій доктрині.

У статті детально розглянуто нормативне закріплення принципу «stare decisis» в українському законодавстві, зокрема через положення частини 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якими встановлено обов'язковість висновків Верховного Суду щодо застосування норм права для всіх суб'єктів владних повноважень та необхідність їх врахування іншими судами. Проаналізовано змістовне навантаження терміну «враховувати» у контексті обов'язковості правових позицій Верховного Суду для судів нижчих інстанцій, акцентовано увагу на системному тлумаченні цієї норми у поєднанні з положеннями процесуальних кодексів.

Окремо розглянуто роль рішень Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні, обов'язковість яких закріплено Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Наведено практичні приклади формування прецедентної практики Верховним Судом у конкретних категоріях справ, що демонструють фактичне впровадження елементів прецедентного права у вітчизняну правову систему.

У статті ідентифіковано основні виклики імплементації принципу «stare decisis» в українській правовій системі щодо визначення, якою саме правовою позицією Верховного Суду мають керуватися суди нижчих інстанцій за наявності розбіжностей; неможливість комплексного аналізу великої кількості рішень Верховного Суду судами нижчих інстанцій; потенційна загроза незалежності суддів першої та апеляційної інстанцій; непослідовність правових позицій самого Верховного Суду; формальне цитування рішень ЄСПЛ без належної релевантності до обставин справи.

На основі проведеного аналізу запропоновано заходи для вдосконалення механізму застосування судового прецеденту в Україні, зокрема: законодавче визначення статусу судової практики як джерела права; розробку критеріїв для вмотивованого відступу судів нижчих інстанцій від правових позицій Верховного Суду; вдосконалення Базис правових позицій Верховного Суду; створення механізму контролю за доцільністю використання рішень ЄСПЛ у національних судових

рішеннях. Зроблено висновок, що системне вирішення означених проблем сприятиме підвищенню ефективності правосуддя, забезпеченню єдності судової практики та зміцненню верховенства права в Україні в умовах євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: stare decisis, судовий прецедент, судова практика, правова позиція, правовий висновок.

Dashkovska O.R., Yavorskyi V.O. The principle of «stare decisis» in the Ukrainian legal system: theoretical and legal foundations and practical challenges.

The article carries out a comprehensive theoretical and legal study of the principle of «stare decisis» and the features of its implementation in the Ukrainian legal system, which is relevant in the context of European integration processes and harmonization of national legislation with modern world trends. The doctrinal principles of judicial precedent are analyzed, which, despite Ukraine's formal belonging to the Romano-Germanic legal family, is gradually gaining increasing importance as a tool for ensuring the unity of judicial practice and legal certainty. The etymology of the principle of «stare decisis», which comes from the Latin expression «Stare decisis et non quieta movere» («to stand on what is decided and not to disturb the peace»), as well as the modern interpretation of this principle in legal doctrine, are revealed.

The article examines in detail the normative consolidation of the principle of «stare decisis» in Ukrainian legislation, in particular through the provisions of Part 6 of Article 13 of the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», which establish the binding nature of the Supreme Court's conclusions on the application of legal norms for all subjects of power and the need for their consideration by other courts. The semantic load of the term «consider» in the context of the binding nature of the legal positions of the Supreme Court for lower courts is analyzed, and attention is focused on the systemic interpretation of this norm in combination with the provisions of procedural codes.

The role of the decisions of the European Court of Human Rights as a source of law in Ukraine, the binding nature of which is enshrined in the Law of Ukraine «On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights», is separately considered. Practical examples of the formation of precedent practice by the Supreme Court in specific categories of cases are given, demonstrating the actual implementation of elements of precedent law into the domestic legal system.

The article identifies the main challenges to the implementation of the principle of «stare decisis» in the Ukrainian legal system: the difficulty of determining which legal position of the Supreme Court should be followed by lower courts in the event of disagreements; the impossibility of a full analysis of a large number of Supreme Court decisions by lower courts; the potential threat to the independence of judges of the first and appellate courts; the inconsistency of the legal positions of the Supreme Court itself; the formal citation of ECHR decisions without due relevance to the circumstances of the case.

Based on the analysis, specific measures are proposed to improve the mechanism for applying judicial precedent in Ukraine, in particular: legislative definition of the status of case law as a source of law; development of criteria for motivated departure of lower courts from the legal positions of the Supreme Court; improvement of the Base of Legal Positions of the Supreme Court; creation of a mechanism for monitoring the appropriateness of using ECHR decisions in national court decisions. It is concluded that a systematic solution to the above problems will contribute to increasing the efficiency of justice, ensuring the unity of judicial practice and strengthening the rule of law in Ukraine in the context of European integration processes.

Key words: stare decisis, judicial precedent, judicial practice, legal position, legal conclusion.

Постановка проблеми. Правова система України впродовж останніх десятиліть зазнає значних трансформацій, що відображають її рух у напрямку європейської інтеграції та адаптації до глобальних правових тенденцій. Одним із найбільш дискусійних аспектів цих змін є зростаюча роль прецедентів тлумачення в національній правовій системі, яка традиційно належить до романо-германської правової сім'ї. Попри відсутність законодавчого визначення поняття «судова практика» в українському праві, фактично вона поступово набуває дедалі більшого значення як інструмент забезпечення єдності правозастосування та правової визначеності.

Актуальність дослідження судової практики як джерела права в українському правовому полі зумовлена низкою чинників. По-перше, прийняття нової редакції процесуальних кодексів та За-

кону України «Про судоустрій і статус суддів» суттєво посилює роль висновків Верховного Суду щодо застосування норм права. По-друге, обов'язковість урахування практики Європейського суду з прав людини, що закріплена на законодавчому рівні, створила своєрідний прецедентний механізм у національному правозастосуванні. По-третє, впровадження Базису правових позицій Верховного Суду як інноваційного інструменту для забезпечення єдності судової практики свідчить про інституційне визнання значущості усталених правових підходів.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз принципу «*stare decisis*» у правовій системі України шляхом з'ясування його доктринальних засад, особливостей нормативного закріплення та практичного застосування, а також виявлення основних викликів і проблем, що виникають у процесі імплементації цього принципу в умовах гармонізації національної правової системи з європейськими правовими стандартами.

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема порівняльно-правовий, історико-правовий, формально-логічний та системно-структурний підходи. Теоретичною базою виступають наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, нормативно-правові акти України, судова практика Верховного Суду та рішення Європейського суду з прав людини.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз наукових досліджень з даної проблематики демонструє неоднозначність поглядів на роль та місце судового прецедента та судової практики як джерел права в українській правовій системі. Фундаментальні аспекти судового прецеденту досліджувались такими вченими як Н.А. Гураленко, О.В. Зайчук, М.І. Козюбра, С.В. Лозовська, С.П. Погребняк, Н.М. Оніщенко, Ю.Ю. Попов, О.А. Селіванов, Н.В. Стецик, С.В. Шевчук, які розглядали його як результат правотворчої діяльності та джерело права. Водночас, незважаючи на значний доробок науковців, досі залишаються дискусійними питання щодо правової природи висновків Верховного Суду, механізму відступу від попередніх правових позицій та взаємодії національної судової практики з практикою ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. Доктрина «*stare decisis*», що походить від латинського вислову «*Stare decisis et non quieta movere*» («стояти на вирішеному і не порушувати спокій»), становить фундаментальний принцип прецедентного права, за яким судді зобов'язані поважати прецеденти, встановлені попередніми рішеннями. У сучасній правовій доктрині цей принцип розмежовується на два компоненти: по-перше, рішення, винесене вищестоящим судом або тим самим судом у попередній справі, є обов'язковим прецедентом для цього суду та всіх нижчих судів; по-друге, суд може відступити від власного прецеденту лише за наявності вагомих підстав, керуючись загальними принципами судової системи.

Кембриджський словник визначає «*stare decisis*» як правовий принцип, згідно з яким судові рішення приймаються на підставі рішень у попередніх справ [1]. Водночас, у вітчизняній юридичній науці існує більш розгорнуте розуміння цього феномену. Зокрема, Б.В. Малишев трактує судовий прецедент як результат правотворчої діяльності, що проявляється у формі офіційно зафіксованого рішення одного з вищих судових органів щодо конкретної справи, в якому сформульований правовий підхід (*ratio decidendi*) набуває значення юридичної норми для застосування у подібних справах. Обов'язковість судового прецеденту визначається місцем у судовій ієрархії як суду, що його створив, так і суду, який розглядає аналогічну справу [2, с. 142].

Принципово важливим є розмежування понять «судовий прецедент» та «судова практика». Як зауважує В.В. Власенко, судова практика формується сукупністю правових рішень протягом певного часу, тоді як судовий прецедент може формуватися навіть на основі одного рішення [3, с. 30]. У континентальних правових системах, до яких традиційно належить Україна, частіше використовується концепт «усталеної судової практики», що знаходить своє втілення, зокрема, у правових позиціях Верховного Суду.

Трансформація української правової системи в контексті євроінтеграційних процесів зумовлює поступове зростання ролі судового прецеденту. Хоча формально Україна належить до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт, фактично відбувається поступова імплементація елементів прецедентного права у вітчизняну правову систему.

Яскравим прикладом такої практики в Україні виступають Постанови Пленуму Верховного Суду України про судову практику у певних категоріях справ. Так, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 року № 3, встановлює низку вимог до суддів з метою забезпечення однакового

застосування законодавства при розгляді даної категорії справ [4]. Де-юре такі рішення мають рекомендаційний характер, однак де-факто є обов'язковими для застосування судами нижчих інстанцій під час вирішення подібних справ, що може мати й певні недоліки.

Прецеденти тлумачення відіграють важливу роль у національній правовій системі, впливаючи на формування єдиної судової практики та забезпечуючи послідовність застосування принципу верховенства права. Наприклад, Верховний Суд у рішенні від 25 травня 2021 року (справа № 554/4300/16-ц) пояснив: якщо у справі є правильно оформлені первинні документи (наприклад, акти, накладні, рахунки), які підтверджують борг, цього достатньо для доведення заборгованості. Окремий розрахунок суми боргу (таблиця чи інший підрахунок) не є обов'язковим доказом. Якщо є всі потрібні документи, то навіть без такого розрахунку суд може ухвалити рішення про стягнення боргу [6].

У справі щодо кредитного спору Велика Палата Верховного Суду у постанові від 3 липня 2019 року (№ 342/180/17) пояснила: якщо банк не надав чітких і підписаних позичальником документів, у яких були б конкретно зазначені умови кредиту (наприклад, відсотки чи штрафи), то формальні витяги з тарифів чи умов, які просто надані банком, не можуть вважатися частиною кредитного договору. Тобто, якщо в анкеті-заяві або інших підписаних документах немає згадки про відсотки чи штрафи, вважати, що сторони домовились про такі платежі, не можна. Суд підкреслив: щоб банк міг стягнути відсотки чи штрафи, ці умови мають бути чітко погоджені і підтверджені підписами сторін. Якщо таких підтверджень немає, то банк може вимагати лише повернення основної суми кредиту, але не додаткові платежі [7].

Таким чином, зазначені судові рішення внесли зміни в сучасну судову практику, зокрема щодо розгляду відповідних категорій справ. Внаслідок цього, підходи до їх вирішення подібних справ були переглянуті та набули нових ознак правової кваліфікації, що призвело до формування оновлених правових позицій у подібних спорах.

Законодавче закріплення принципу «*stare decisis*» в українській правовій системі відбувається через низку нормативних положень. Зокрема, частина 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують відповідні норми права, а інші суди мають враховувати такі висновки [8]. Проте тлумачення терміну «враховувати» викликає дискусії щодо обов'язковості правових позицій Верховного Суду для судів нижчих інстанцій.

Аналізуючи буквальне значення слова «враховувати» – тобто «брати до уваги, зважати на щось, усвідомлювати інформацію» – можна зробити висновок, що суди нижчих інстанцій начебто мають певну свободу у виборі рішення, якщо вони просто знають про практику Верховного Суду [13]. Однак такий підхід є спрощеним і не відповідає сучасному розумінню ролі судової практики у забезпеченні єдності правозастосування.

Системне тлумачення цієї норми у поєднанні з положеннями процесуальних кодексів, зокрема статті 403 Цивільного процесуального кодексу України, свідчить про інше [14]. Законодавство та судова практика підкреслюють, що висновки Верховного Суду щодо застосування норм права є обов'язковими для всіх органів державної влади й мають враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при розгляді аналогічних справ [15, с. 26]. Це означає, що суди першої та апеляційної інстанцій не можуть ігнорувати або довільно відступати від правових позицій Верховного Суду. Відступ від такої позиції можливий лише у виключних випадках і повинен бути належно мотивований, інакше це є підставою для скасування судового рішення вищою інстанцією [16, с. 509].

Крім того, обов'язковість висновків Верховного Суду є проявом принципу юридичної визначеності, який забезпечує передбачуваність судових рішень і рівність усіх учасників правовідносин перед законом [17, с. 34]. Такий підхід сприяє єдності судової практики, підвищує довіру до судової системи та забезпечує ефективний захист прав громадян.

Імплементация принципу «*stare decisis*» в українську правову систему супроводжується низкою практичних викликів. По-перше, виникає проблема визначення, якою саме правовою позицією Верховного Суду мають керуватися суди нижчих інстанцій у випадку розбіжностей між висновками різних колегій Верховного Суду. По-друге, значна кількість постанов Верховного Суду (тисячі рішень) унеможливує їх повний аналіз судами нижчих інстанцій, що створює парадокс: формальна вимога враховувати всі правові позиції Верховного Суду стає практично нездійсненною через об'єктивні часові та ресурсні обмеження.

Окремою проблемою є потенційна загроза незалежності суддів, яка постає перед суддями першої та апеляційної інстанцій внаслідок необхідності не відступати від висновків Верховного Суду. Суддя зобов'язаний глибоко проаналізувати чинне законодавство й судову практику, проте може не погодитися з позицією Верховного Суду з мотивів невідповідності рекомендованої позиції змістовному наповненню та функціональному спрямуванню норми права. У такій ситуації суддя повинен вмотивовано ухвалити рішення, яке відповідає приписам закону, але не узгоджується з тлумаченням відповідної норми права Верховним Судом.

Крім того, окремі висновки Верховного Суду можуть не враховувати зміни суспільних відносин, що також ускладнює беззастережне застосування усталеної судової практики. Це зумовлює необхідність розробки механізму, який би дозволяв судам нижчих інстанцій вмотивовано відступати від існуючих позицій Верховного Суду у випадках, коли це є обґрунтованим і необхідним.

Особливе місце в системі джерел права в Україні посідають рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 2006 року, українські суди при ухваленні рішень зобов'язані враховувати практику ЄСПЛ у справах проти України [9]. Проте, з огляду на ратифікацію Україною Європейської конвенції з прав людини (Конвенції) ще в 1997 році та визнання юрисдикції ЄСПЛ, постає питання про обов'язковість врахування практики ЄСПЛ у справах проти інших держав [10].

Згідно зі статтею 32 Конвенції, юрисдикція ЄСПЛ поширюється на всі аспекти тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї. Як зазначено у справі ЄСПЛ «Tyger v. The United Kingdom» [12], рішення ЄСПЛ мають значення не лише для вирішення окремих справ, але й виконують ширшу функцію – сприяють тлумаченню, захисту та вдосконаленню положень Конвенції, допомагаючи державам-учасникам дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань.

Український науковець Р. Б. Сабодаш наголошує на тому, що ЄСПЛ розширює зміст прав людини використовуючи «еволюційний принцип», який полягає у тому, що закріплені в тексті Конвенції норми права, залишаючись стабільними та захищеними від політичних змін, під впливом розвитку суспільних відносин мають можливість інтерпретуватися по-новому для забезпечення прав та свобод людини і громадянина [11].

Таким чином, кожне рішення ЄСПЛ фактично є частиною ратифікованої Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки ЄСПЛ не створює нових правових норм, а тлумачить і уточнює ті гарантії, які вже передбачені Конвенцією. Відповідно, національні суди України мають враховувати при розгляді справ не тільки рішення ЄСПЛ, винесені щодо України, а й практику в справах проти інших держав для забезпечення відповідності українського правозастосування європейським стандартам захисту прав людини.

Аналіз судових рішень свідчить про наявність низки проблем у застосуванні судової практики як джерела права в українській правовій системі. Зокрема, дослідження рішень, внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, дозволяє констатувати, що переважна більшість судових актів, ухвалених в Україні у 2024 році, містить щонайменше одне посилання на практику ЄСПЛ. З одного боку, це свідчить про підвищення рівня обізнаності суддів щодо стандартів захисту прав людини та сприяє гармонізації національного судочинства з європейськими підходами. З іншого боку, нерідко порушується один із ключових принципів застосування судового прецеденту – він може бути використаний лише за умови, якщо обставини справи, яка розглядається, є подібними або тотожними до обставин, встановлених у раніше ухваленому судовому рішенні.

Досить часто трапляються випадки, коли рішення ЄСПЛ, на яке посиляється суд, фактично не має відношення до конкретних обставин справи й використовується радше для підвищення престижу або формальної аргументації, ніж для обґрунтування правової позиції по суті. Ця проблема має системний характер і потребує належного врегулювання, оскільки в Україні наразі відсутній ефективний механізм контролю за доцільністю та обґрунтованістю використання рішень ЄСПЛ в актах національних органів судової влади.

Іншою проблемою є непослідовність правових позицій Верховного Суду. Непоодинокими є випадки, коли Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду неодноразово змінює правову позицію, що не сприяє усталеності судової практики. Дискусійність окремих тлумачень процесуальних норм права викликає не лише наукову полеміку, але й обґрунтоване обурення практиків, що підриває авторитет судової влади та знижує рівень правової визначеності.

Для ефективної імплементації принципу *stare decisis* в українську правову систему необхідно здійснити низку заходів. По-перше, доцільно внести зміни до законодавства, які б чітко визначали статус судової практики як джерела права в Україні та встановлювали механізми його застосування. По-друге, важливо розробити критерії, за якими суди нижчих інстанцій могли б вмотивовано відступати від правових позицій Верховного Суду у випадках, коли це є обґрунтованим і необхідним, оскільки вони приймають рішення на основі норм права, а не актів тлумачення чинного законодавства.

Крім того, для забезпечення єдності судової практики та підвищення ефективності застосування прецедентів тлумачення доцільно вдосконалити Базу правових позицій Верховного Суду – онлайн-ресурс, який відображає актуальну судову практику та забезпечує послідовність і узгодженість правозастосування. Цей інструмент сприяє підвищенню правової визначеності, прозорості судової системи і формуванню єдиних підходів до вирішення правових питань у різних юрисдикціях [5].

Також необхідно розробити механізм контролю за доцільністю та обґрунтованістю використання рішень ЄСПЛ у національних судових рішеннях, який би забезпечував дотримання принципу застосування правових позицій лише за умови подібності або тотожності обставин справи. Таким чином, імплементація принципу «*stare decisis*» в українську правову систему є складним, але необхідним процесом, який сприятиме підвищенню ефективності правосуддя, забезпеченню єдності судової практики та зміцненню верховенства права в Україні.

Висновки. Принцип «*stare decisis*» в українській правовій доктрині набуває специфічного змісту, адаптуючись до особливостей континентальної правової традиції. На відміну від класичного англо-американського розуміння, в Україні цей принцип реалізується через концепцію усталеної судової практики та правових позицій Верховного Суду, що відображає еволюційний характер трансформації національної правової системи в умовах євроінтеграції.

Доктринальне розмежування понять «судовий прецедент» та «судова практика» є принципово важливим для розуміння українського варіанту імплементації принципу «*stare decisis*». Якщо судова практика формується сукупністю правових рішень протягом певного часу, то судовий прецедент може формуватися навіть на основі одного судового рішення, що створює унікальну модель судових прецедентів.

Системне тлумачення нормативних положень у поєднанні з процесуальними кодексами свідчить про формальну обов'язковість правових позицій Верховного Суду для судів нижчих інстанцій, що є проявом принципу юридичної визначеності та забезпечує передбачуваність судових рішень і рівність усіх учасників правовідносин перед законом.

Особливе місце в системі нормативного закріплення займає практика Європейського суду з прав людини, яка фактично є частиною ратифікованої Україною Конвенції про захист прав людини. Кожне рішення ЄСПЛ розширює зміст прав людини через «еволюційний принцип», що зумовлює необхідність врахування національними судами не лише рішень у справах проти України, але й практики в справах проти інших держав.

Імплементація принципу «*stare decisis*» в українську правову систему є складним, але необхідним процесом, який сприятиме підвищенню ефективності правосуддя, забезпеченню єдності судової практики та зміцненню верховенства права в Україні

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Stare decisis. Cambridge Dictionary | English Dictionary, Translations & Thesaurus.* URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/stare-decisis> (date of access: 15.05.2025).
2. Малишев Б.В. Судовий прецедент і стиль юридичного мислення. *Проблеми Філософії права*. Київ-Чернівці, 2004. Т. 2. С. 142–147.
3. Власенко В.В. Співвідношення понять «судовий прецедент» та «судова практика»: теоретико-правові аспекти. *Kyiv Law Journal*. 2021. № 1. С. 27–32.
4. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Верхов. Суду України від 07.02.2003 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
5. База правових позицій | Верховний Суд. *База правових позицій | Верховний Суд*. URL: <https://lpd.court.gov.ua/> (дата звернення: 15.05.2025).

6. Постанова Верховного Суду від 25.05.2021 у справі № 554/4300/16-ц.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 342/180/17.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII: станом на 25 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV: станом на 2 груд. 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.05.2025).
11. Сабодаш Р.Б. Еволюційне тлумачення конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як спосіб створення нових норм у приватному праві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Vol. 1, no. 4. Р. 139–143.
12. Case of Tyrer v. The United Kingdom: Case of European Court Of Human Rights of 25.04.1978.
13. Враховувати. Тлумачний словник української мови. *Словотвір*. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/vrakhovuvaty> (дата звернення: 15.05.2025).
14. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV: станом на 9 квіт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
15. Пархоменко Н.М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 26–30.
16. Курбанова А.Р. Підстави відступу Верховного Суду від існуючої правової позиції: практичні підходи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 508–512.
17. Скоморовський В.Б., Лантух Є.С. Роль Верховного Суду у сучасному українському правозастосуванні. *Legal Bulletin*. 2022. Т. 100, № 12. С. 34–39.